

Мр ДУШИЦА БОЈИЋ*
Кустѿос
Истѿоријски музеј Србије

ПРЕГЛЕД ПОСТАВКЕ ИЗЛОЖБЕ „ОСЛОБОЂЕЊЕ, НЕЗАВИСНОСТ И УЈЕДИЊЕЊЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ”

Уводне напомене

Истѿоријски музеј Србије је приредио изложбу и књигу под називом „Ослобођење, независност и уједињење Србије и Црне Горе”, поводом 120-годишњице од стицања независности и 80-годишњице од уједињења. Низ објективних и непланираних околности као и комплексност теме условили су да се њено отварање помери за 26. новембар 1999. године. Представљена је јавности у просторијама Народног музеја у Београду, на другом спрату, у осам засебних али повезаних сала на површини од 1000 м². Због сувише разбијеног простора настојало се да свака сала представља једну заокружену истѿоријску целину.

Основна идеја аутора изложбе била је да подсети јавност на значајне догађаје који се памте, поштују, обележавају и изучавају. Ослобођење, независност и уједињење за Србију и Црну Гору представљају основу за њихов даљи национални, друштвени, државни, културни и верски опстанак.

Срби од свог досељења на Балканско полуострво живе на ширем простору, у више области различитих имена, као што су Рашка, Дукља, Босна... Срби су у средњем веку имали царевину, организовану државу, изграђено законодавство, развијен привредни и духовни живот, када су потпали под турску власт. Више векова су себе и Европу бранили од Османлија. У том тешком периоду уништени су држава и њене

---

* Аутор приказа је коаутор изложбе.

институције, заустављени су привредни и друштвени токови. Одржао се само слободарски дух и национална свест. Идеје о ослобођењу и уједињењу нису нестале и биле су основни мотив народа за подизање буна, устанака и вођење ратова кроз више векова до коначног ослобођења и стицања независности 1878. године и поновног стварања заједничке државе. Довршено ослобођење Старе Србије од турске власти и успостављање заједничких граница 1912. са Црном Гором представљали су корак даље ка уједињењу које се остварило 1918.

Мотив за припремање изложбе био је да подсети на ослободилачке напоре обновљене Србије и Црне Горе, али и напоре Срба из других крајева да се ослободи и уједини цео српски етнички простор. Сваки покрет за ослобођење и обнову државе, било у Србији, Црној Гори или другим крајевима где су живели Срби, припреман је и прихвантан као јединствен народни покрет у коме су учествовали сви који су могли и били у прилици. Борба српског народа за ослобођење од турске власти огледала се кроз борбу оружјем, пером, песмом, новцем, или било којим другим корисним начином.

Након свих буна и устанака следиле су сеобе народа, породица, појединаца, покретног иметка, некад према Србији а некад, у зависности од тешких прилика, из Србије у друге крајеве.

Акцент изложбе је дат на идеје и напоре за ослобођење, независност и уједињење српског народа у целини, на кључне историјске процесе и догађаје, на став великих сила према српском националном питању, посебно на ставове Русије, која је била покровитељ и заштитник Срба и других православних народа на Балкану. Обрађена је и пажња на међусобне односе и заједничке акције Србије и Црне Горе и Срба из других српских замаља, као и на сталне сеобе из Црне Горе и других динарских крајева ка Србији.

Предмет изложбе нису друштвени и привредни токови нити превасходно ратна збивања. Основни циљ изложбе био је да прикаже ослободилачке историјске процесе и догађаје, покрете против турске власти, велику Источну кризу (1875-1878), решење Источног питања 1912/13, Велики рат (1914-1918) и најзад ослобођење и уједињење 1918. Изложба је требала да оживи сећања на некадашњу славну прошлост и повеже је са процесима и познатим историјским догађајима у XVIII и XIX веку, до стицања независности и уједињења.

Метод музеолошке поставке који се користио на овој изложби није уобичајен али је користан када је у питању јасна тежња аутора да

прикаже конкретне догађаје и повеже их са изворном документацијом. Великим бројем исцрпних легенди и цитата, карти и оригиналних докумената, јасно визуелно приказаних, и богатство музејског материјала, верно и сликовито су вођени посетиоци кроз историју подсећајући их на заједничку прошлост и тешку вишевековну борбу за ослобођење од турског ропства до поновног уједињења. Пратећи ову поставку према поглављима, дајемо преглед њене целине.

Од средњег века до друге сеобе Срба

Улазећи у прву салу, веза народа у Србији и Црној Гори у средњем веку приказана је кроз уводну легенду и лик *св. Симеона – Сѿефана Немање*,¹ као родоначелника династије Немањића родом из Рибнице, а картом – *Средњовековних држава Раике, Дукље и Босне*, приказан је део српског етничког простора. Кроз лик *св. Саве*² представљена је српска духовност, развој српске архиепископије (1219), а његовим *Номоканоном*³ (*збирком свейшовних и духовних закона с ѿочейка XIII века*) развој српске државе и законодавства. Копија фреске *Цар Душан*⁴ (*краљ 1331-1346, цар 1346-1355*) представљала је симбол најславнијег дела српске историје када је она била царевина, најмоћнија држава свога доба на Балкану, правно уређена, што допуњује и *Душанов законик*.⁵ Литографијом *Кнежеве вечере*⁶, копијом фреске *Средњовековног српског рајника*,⁷ оружјем *коњаника и пешака*,⁸ литографијом *Косовског боја*

¹ Свети Симеон, Богородица Љевишка, копија фреске, Часлав Цолић, комбинована техника на платну, дим. 175x160, ИМС, инв. бр. 27.

² Свети Сава, Милешева, копија фреске, Часлав Цолић, комбинована техника на платну, дим. 230x100, ИМС, инв. бр.24.

³ Законоправило или Номоканон светог Саве, Иловички препис 1262, фототипско издање, Горњи Милановац 1991, ИМС, Б 10598.

⁴ Стефан Урош IV Душан, Лесново, копија фреске, Часлав Цолић, казеинска темпера, дим. 160x125, Галерија фресака, инв. бр. 1350.

⁵ Законик цара Стефана Душана, Призренски рукопис, фототипско издање, Београд 1975, ИМС, Б 2034.

⁶ Кнежева вечера, Адам Стефановић, литографија, дим. 42x68, ИМС, инв. бр. Л 888.

⁷ Свети ратник Меркурје, Богородица Перивлепта, копија фреске, Драгомир Јефтић, 1969, казеинска темпера, дим. 230x102, Галерија фресака, инв. бр. 1009.

⁸ Оружје средњовековног коњаника и пешака је из археолошке збирке ИМС. (Средњовековне стрелице, тврђава Козник, XV век, гвожђе, инв. бр. А 484; Лук, копија, дрво, инв. бр. А 465; Топуз, XII век, гвожђе ковано, инв. бр. А 340; Топуз XIII век,

1389⁹ и копијом фреске *Кнеза Лазара*,¹⁰ показана је тежња српског племства да одржи територије некадашње царевине и одбрани их од најезде Турака. Изводима из *Положаја хришћана под њурском ујравом*,¹¹ цртежима *Срба њојурица и српских кнезова који њлађају Турцима њорез*,¹² приказан је тежак живот поробљених Срба.

Даље, крећући се салом, наилазимо на карту *Устјанака Срба у XVI, XVII и XVIII веку*, из које се јасно види идеја ослобођења целокупног српског етничког простора од турске власти.

Картом граница *Обновљене Пећке њатријаршије 1557*, сагледава се целокупни српски етнички простор над којим је патријаршија имала своју јурисдикцију. Портрет *Арсенија III Чарнојевића*¹³ и олеографија *Сеобе Срба*,¹⁴ представљени су да би означили преломни период у историји српског народа, настао у време аустро-турског рата 1683-1699. Срби су тада снажно подржали Аустрију у устанцима у Славонији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и на Косову и Метохији. До тог периода Срби су живели у Турској, духовно окупљени око Пећке патријаршије. Овај европски рат је раздвојио српски народ у две државе, у Османском царству и Хабзбуршкој монархији. Део народа који се после Карловачког мира нашао у Хабзбуршком царству, окупља се око Карловачке митрополије, где неко време столује и сам патријарх.

Кроз *Народно црквене њривилегије Срба у Аустрији*,¹⁵ добијене од цара Леополда I (1690-95), које су касније његови наследници потвр-

гвожђе ковано, инв. бр. А 337; Буздован, XIV век, бронза кована, инв. бр. А 232; Мач, XV век, гвожђе, инв. бр. А 63; Панцир рукавица, Косово Поље, плетени челик, инв. бр. А 468; Седло, XV век, дрво пресвучено кожом од камиле, инв. бр. А 484; Узенгије, XV век, гвожђе ковано, инв. бр. А 318; Жвале, XV век, гвожђе ковано, инв. бр. А 323; Бојна коса, гвожђе ковано, инв. бр. А 383; Сскира, гвожђе ковано, инв. бр. А 137; Бојни чекић, гвожђе ковано, инв. бр. А 236; Сабља Михаила Рашковића, XVI век, ВМ, инв. бр. А 2628.)

⁹ Косовска битка, Павле Чортановић, литографија, дим. 42x71, ИМС, инв. бр. Л 836.

¹⁰ Кнез Лазар, Љубостиња, копија фреске, Часлав Цолић, комбинована техника на платну, дим. 230x150, ИМС, инв. бр. 19.

¹¹ Иво Андрић, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, Београд 1994, (Канун и раја), Низ прописа које је други калиф Омар ал Катаб прописао за хришћане и Јевреје у освојеном Дамаску 635.

¹² Срби потурице и Срби плаћају Турцима порез, Коста Мандровић, Илустрована историја српског народа. Беч 1904.

¹³ Арсеније III Чарнојевић, патријарх српски, репродукција, Историја српског народа V-1, Београд 1994.

¹⁴ Сеоба Срба, Паја Јовановић, репродукција, ИМС.

¹⁵ Српске привилегије царског дома Хабзбуршког 1743, репродукција, Динко Давидов, Српске привилегије царског дома хабзбуршког, Београд 1994.

ђивали или сужавали, показало се да су Срби у Хабзбуршком царству имали троструку улогу: да штите државну границу према Турској, да ратују како против Турске тако и широм Европе и да осигурају целину монархије од сепаратизма Мађара.

Портретом *Арсенија IV Шакабентије*¹⁶ указано је и на другу сеобу Срба 1739; приказан је и основни циљ српске цркве у Хабзбуршкој држави (да се српски народ у целину верски, национално и политички организује и заштити).

Иконом *Пећке патријаршије са прва четири архиепископа*,¹⁷ требало је подсетити на величину и имања Пећке патријаршије после одласка Арсенија III у Угарску 1690. Посебно се хтео истаћи однос Турске према Пећкој патријаршији када она смањује и сужава њену територију и ограничава рад док најзад, по налогу султана, Цариградска патријаршија није поново и потпуно обуставила свој рад 1766. године.

Поред наведених експоната који су били на зидовима прве сале (представљају увод у главну тему), један број експоната изложен је у витринама. Ручна израда предмета и њихова лепота требало је да врати посетиоце у време о коме се говори. Међу издвојеним књигама, поред већ наведених су и: *Мирослављево јеванђеље*, *Схематикографија Христифора Жафаровића*, *Историја Черне Горе владике Василија Петровића*.¹⁸

Ослобођење и изградња Србије и Црне Горе као самосталних држава и њихова сарадња до 1875.

Приказ догађаја на изложби настављен је у другој сали – уводном легендом и картом *Србије и Црне Горе до Берлинског конгреса 1878*. Карта даје визуелан приказ територије која се називала Србија за време турског ропства (Београдски пашалук) и територије које се за време турског ропства називала Црна Гора (Цетиње са околином), као и територија које су добијене после устанака, и потврђене хатишерифима у првој половини XIX века.

¹⁶ Арсеније IV Шакабента, Динко Давидив, Српске привилегије царског дома Хабзбуршког, Београд 1994.

¹⁷ Пећка патријаршија, Василије Даскаловић, темпера на дасци, дим. 36x44, НМ, инв. бр. 1916.

¹⁸ Изложене књиге су репринт издања (библиотека ИМС).

Почетак борбе за ослобођење од Турака у Србији представљен је портретима *Ђорђа Пејровића – Карађорђа (1762-1817), владар (1804-1813)*¹⁹ и уметничким делом које симболизује *Збор у Орашцу*²⁰ 1804. Портретом *Милоша Обреновића*²¹ (1815-1838, 1858-1860) и уметничким делом *Таковски устанак 1815.*²² сагледава се наставак борбе за ослобођење од турске власти.

Однос савременика према два простора на којима је живео српски народ јасно је приказан кроз цитате у истој ходној линији *Из њлана Саве Текелије за ослобођење и уједињење Срба 1804,*²³ као и цитатима из *Плана митрополиџа Стјевана Стратимировића о успостављању славно-српске државе 1804,*²⁴ са картама територија које су плановима биле обухваћене.

Такође су кроз цитате са картама приказана и друга два каснија плана митрополита цетињског Петра I Петровића *О формирању „Славно-сербског царства” 1807.*²⁵ и Карађорђевог *Успитачки пројект за обнову српске државе измеђ на миру у Јашију 1808. и 1809. године.*²⁶

Слика *Борбе Карађорђа са Нуман-пашом Пећким код Суводола 1809,*²⁷ када се српска војска састала са Васојевићима, портрети *Чолак Антије Симеуновића и Хаџи-Продана Глигоријевића*²⁸ симбол су заједничке тежње народа у Србији и Црној Гори за ослобођењем од Турака и уједињењем.

*Карађорђево бећар 1806-1808, Војник регуларног бајтољона 1809, Пешак кнеза Милоша 1826-27. и Официр коњице и редов пешадије 1836.*²⁹ показали су развој војске у том периоду.

¹⁹ Ђорђе Петровић Карађорђе, Всеволод Гуљевич, уље на платну, дим. 158x108, ВМ, инв. бр. 11354.

²⁰ Збор у Орашцу, Велько Станојевић, уље на платну, дим. 136x270, ИМС, инв. бр. Л 2494.

²¹ Милош Обреновић, Јозеф Грандауер, уље на платну, дим. 92x72, ИМС, инв. бр. Л 1893.

²² Таковски устанак, Паја Јовановић, уље на платну, дим. 125x190, НМ, инв. бр. 117.

²³ Сава Текелија, Описаније живота, Просвета, Београд, 1966, стр. 170-171.

²⁴ Стева Димитријевић, Стевана Стратимировића, митрополита Карловачког, план за ослобођење српског народа. Богословље, Београд 1926, I св. I, стр. 38-66.

²⁵ Српска православна црква 1219-1969, Споменница, Београд 1969, стр. 257-263.

²⁶ Историја српског народа, V-1, СКЗ, Београд 1981, стр. 89-92.

²⁷ Репродукција, Константин Ненадовић, Живот и дело Карађорђа и његових војвода и јунака, репринт, Београд 1971.

²⁸ Чолак Анта и Хаџи-Продан Глигоријевић, увећање, Знаменити Срби XIX века, Загреб 1904.

²⁹ Павле Васић, Униформе српске војске 1808-1918, Београд 1980.

Конак кнеза Милоша Обреновића у Крагујевцу³⁰ и Пожаревцу³¹ као и конак у Београду,³² означавају и лагано економско осамостаљивање.

Крчући се даље кроз изложбу, наилазимо на Грб Кнежевине Србије,³³ цитате из Признања унутрашње аутономије Србији (1812-1833),³⁴ као основу за даље осамостаљење Србије у оквиру Турске, добијено кнежевско достојанство за породицу Обреновић и прикључење шест нахија Србији на југу и истоку земље.

Развој Србије по добијању аутономије је напредовао и израдом Првог државног програма „Начертанија”³⁵ 1844. који је сачинио Илија Гарашанин;³⁶ његова је улога важна и за успостављање тешких веза између Србије и Црне Горе.

Пратећи даље хронологију догађаја портретом кнеза Александра Карађорђевића³⁷ (1842-1858) сагледавамо промену власти између династија Обреновић и Карађорђевић а уједно и потпуну промену политике у доба уставобранитеља. Његов лик допуњен картом Војводства Србије и Тамишког Баната 1848-60, портретима патријарха Јосифа Рајачића,³⁸ војводе Стевана Шуљкица, Стевана Петровића Книћанина, Свјетозара Милетића³⁹ и литографијом Мајске скупштине Срба у Карловцима 1848.⁴⁰ и олеографијом Благовештенске скупштине у Сремским Карловцима 1861.⁴¹ подсетили смо на тешку борбу Срба за своја права у Јужној Угарској за време револуције 1848.

³⁰ Милошев конак у Крагујевцу, Анастас Јовановић, стерео-снимак, позитив, МГБ, инв. бр. 1471.

³¹ Конак кнеза Милоша у Пожаревцу, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 2672.

³² Конак кнеза Милоша у Толчидеру, Карл Гебел, НМ, инв. бр. 1298

³³ Грб Кнежевине Србије, Чедомир Васић, акварел, дим. 43x30, ИМС, инв. бр. Л 1893.

³⁴ Признање унутрашње аутономије Србији (1812-1833), Из Букурештанског уговора 1812, Акерманске конвенције 1826, Једренског уговора 1829. Хатишерифа 1830. и 1833.

³⁵ Радоси Љушић, Књига о Начертанију, Београд 1993.

³⁶ Илија Гарашанин, Анастас Јовановић, литографија, ИМС, инв. бр. Л 44.

³⁷ Кнез Александар Карађорђевић, Јохан Бес, уље на платну, дим. 94,7x79, ИМС, инв. бр. Л970.

³⁸ Патријарх српски Јосиф Рајачић, непознати аутор, уље на платну, дим. 108x88, ИМС, инв. бр. Л 969.

³⁹ Стеван Книћанин, Стеван Шупљикац и Светозар Милетић, репродукција, Знаменити Срби у XIX веку, Загреб 1904.

⁴⁰ Мајска скупштина Срба у Карловцима 1848, Павле Симић, литографија, дим. 96x66, ИМС, инв. бр. Л 75.

⁴¹ Благовештенска скупштина Срба у Карловцима 1861, према оригиналу Влаха Буковца, олеографија, дим. 62x94,5, ИМС, инв. бр. Л 1117.

Литографијом *Париског конгреса 1856*,⁴² приказује се крај Кримског рата и склапање споразума у коме Русија губи патронат над Србијом и Црном Гором а добијају га европске силе. Због спора око Грахова Црна Гора не добија самосталност.

Пошто је кнез Александар Карађорђевић 1858. после Светоандрејске скупштине сишао са власти, две године (до смрти 1860) поново Србијом влада кнез Милош Обреновић. У наредном периоду наслеђује га син *Михаило Обреновић (1839-42. и 1860-68)*,⁴³ који доноси крупне реформе у Србији. Радио је на изменама државног уређења и добијању градова 1867, чиме заокружује процес изградње и осамостаљења Кнежевине Србије од Турске. Овај догађај приказан је фотографијом *Српска делегација са Михаилом Обреновићем у Цариграду*,⁴⁴ који прима кључеве градова. Формирао је први Балкански савез ради ослобођења од Турака, при чему је од посебног значаја био *Тајни уговор са Црном Гором из 1866*,⁴⁵ на изложби представљен цитатом.

Борба у Црној Гори за ослобођење приказана је портретима црногорских владика *Данила (1670-1735)*, родоначелника династије Петровић са Његуша и зачетника ослободилачке борбе против Турака, *Саве (170? -1781)*, *Василија (1750-1766)* и *Петра I (1747-1830)*⁴⁶ који је после победа на Крусима и Мартинићима проширио државну територију, средио политичке прилике, донео прве писане законе *Сџегу 1796*,⁴⁷ формирао Правитељствујући суд црногорски и брдски 1798, увео први порез и успоставио везу са Карађорђем у Србији ради ослобођења и обнове заједничке државе.

Слику Црне Горе у време њених првих владика допуњују и графике њихових сталних боравишта, приказаних кроз *манастир на Цетињу и манастир Стањевићи*⁴⁸ изнад Будве као зимске престонице.

⁴² Париски конгрес 1856, *M. Alophe Lemercier*, литографија, дим. 53,3x70, ИМС, инв. бр. Л 44.

⁴³ Кнез Михаило Обреновић, Јохан Бес, уље на платну, дим. 169x125,5, МГБ, инв. бр. У 589.

⁴⁴ Српска делегација са кнезом Михаилом у Цариграду 1867, Анастас Јовановић, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 7467.

⁴⁵ Из тајног уговора Србије и Црне Горе, Политика, 7. јули 1932.

⁴⁶ Портрети црногорских владика, увећања из Дворског албума Петровића, Загреб 1910.

⁴⁷ Стега, Црногорски законици, књ. 1, Подгорица 1998, ИМС, инв. бр. 11461.

⁴⁸ Цетињски манастир и манастир Стањевићи, репродукције, Његош у слици и речи, Титоград 1974.

Државни живот у Црној Гори приказан је кроз цртеже *Збор народа и Збор главара*.⁴⁹ Символ борбе Црногораца против Турака представљен је уметничким делом *Бој Црногораца са Турцима*.⁵⁰

Да би се што више приближила традиција преношења духовне културе српског народа, изложена је слика *Срби око гуслара*.⁵¹ Портрет владике *Петра II Петровића Његоша (1813-1851)*⁵² подсећа на истакнутог мислиоца, књижевника и предводника борбе за ослобођење и уједињење српског народа, што потврђује и цитат из његовог *Стиша за уједињење Српстиша*.⁵³ Његошево време и традиција поткрепљени су цртежима *Биљарде* (двора који је он подигао), *капеле на Ловћену*⁵⁴ у којој је сахрањен и уметничком сликом *Црногорског кола*⁵⁵ на којој је доминантна црногорска ношња.

Црна Гора и њене владике континуирано су имале утицаја у Херцеговини. Херцеговци су знали да је њихова борба за ослобођење без подршке из Црне Горе неизвесна. Ове догађаје прати карта *устанак Луке Вукаловића (1852-1862) и његов покрет*.⁵⁶

Портрет *књаза Данила Петровића (1826-1860)*⁵⁷ са опширном легендом подсећа да је он раздвојио световну од духовне власти, поделио земљу на капетаније, формирао капетанске судове и кнежеву гарду. Помагао је устанке херцеговачких племена. Цртежима *Борбе на Грахову 1857*, и портретом *Великог војводе Мирка*,⁵⁸ казује се да је Данило

⁴⁹ Збор народа на Цетињу и Збор главара и старешина на Цетињу, репродукција, Le Monde illustré 1876.

⁵⁰ Бој Црногораца са Турцима, Ђура Јакшић, уље на платну, дим. 79,5x59, НМ, инв. бр. 1086.

⁵¹ Срби око гуслара, по делу Анастаса Јовановића, уље на лиму, дим. 35x51, НМ, инв. бр. ЈВ86/Ј. Б. I 278

⁵² Петар Петровић Његош, Драган Петровић, уље на платну, дим. 100x80, ИМС.

⁵³ Из плана за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Бугара средином XIX века, Записи 1938. бр. 20; Љубомир Дурковић-Јакшић, Србијанско-црногорска сарадња 1830-1851; Његошев највећи сан, Гласник СПЦ, 1946.

⁵⁴ Биљарда на Цетињу, репродукција, Le Monde illustré 1876; Његошева капела на Ловћену, фотографија, ИМС, инв. бр. Р 66/13

⁵⁵ Коло, (1868), Karolj Pop de Satmar, уље на платну, дим. 128x64, НМ, инв. бр. 1253.

⁵⁶ Лука Вукаловић, репродукција, Знаменити Срби XIX века, Загреб 1904.

⁵⁷ Књаз Данило Петровић, Валентина Васиљевна, уље на платну, дим. 76x53,7, ВМ, инв. бр. 10762.

⁵⁸ Битка на Грахову, 1. маја 1858, репродукција, Илустрована историја Срба, Коста Мандровић, Беч; 1904, Пољска болница у Грахову 1858, репродукција, Le Monde illustré 185; Велики војвода Мирко, репродукција, Знаменити Срби XIX века, Загреб 1904.

1858. извршио проширење и разграничење државе са Турском и тиме издејствовао незванично признање независности Црне Горе.

Убиство књаза Данила 1860. године доводи на власт његовог младог братанца књаза *Николу Петровића (1860-1918)*,⁵⁹ поред чијег портрета се налази и химна *Убавој нам Црној Гори*.⁶⁰ Никола је у првом периоду своје дугогодишње власти склопио савез са кнезом Михаилом Обреновићем о стварању заједничке државе са Србијом.

Преглед личности и догађаја у другој сали заокружен је витринским материјалом у коме се налазе одевни предмети: *доламе Карађорђа и Милоша Обреновића, мундир Михаила Обреновића*,⁶¹ као и лично *Карађорђево оружје*.⁶² Изложено је и *оружје истакнутих јунака из Првог и Другог српског устјанка*,⁶³ као и *ишјско оружје са којим су се борили устјаници у Црној Гори*.⁶⁴

Сачувани и изложени су и *ишјтољи Стивана Книћанина*⁶⁵ које је добио у рату против Мађара 1848, *ишјтољи Илије Гарашанина*⁶⁶ и *ордење књаза Данила*,⁶⁷ које је Гарашанин добио за сарадњу са Црном Гором.

У витринама су изложени устави Србије: *Светоандрејски из 1835, Устјав из 1869, Устјав из 1888, Устјав из 1901. и Устјав 1903, као и први ишјсани закон Црне Горе Сивега из 1798 године, Закон књаза Данила црногорски и Брдски, и устјав који је донео књаз Никола 1905. године*.⁶⁸

⁵⁹ Књаз Никола Петровић, Адам Стефановић, уље на платну, дим. 45,5x35,2, НМ, инв. бр. ЈВ 114/ Ј. Б. 1 226

⁶⁰ Убавој нам Црној Гори, текст државне химне Црне Горе, текст Јована Сундечића.

⁶¹ Свечана долама Карађорђа Петровића, ИМС, инв. бр. Р 55/3169, долама Милоша Обреновића, ИМС, инв. бр. Р 54/3155.

⁶² У лично оружје Карађорђа Петровића спадају: пиштољи „леденице”, ИМС, инв. бр. ОВо 2041 а/б; јатаган белосапац са канијом, Балкан 1810/11, ИМС, инв. бр. ОВо 2042; фишеклија, ИМС, инв. бр. ОВо 2039. Изложен је и његов писаћи прибор: калемдан, ИМС, инв. бр. Р 703.

⁶³ Лично оружје са краја XVIII и почетка XIX века, ручно рађено, власништво ИМС.

⁶⁴ Типско оружје са краја XVIII и почетка XIX века, власништво ИМС инв. бр. ОВо 5674, 6587, 5664, 5649, 5707, 5637, 5637 и ВМ, инв. бр. 12287, 12680, 2099, 2543, 2146

⁶⁵ Пиштољи Стевана Книћанина, ИМС, инв. бр. ОВо 2138.

⁶⁶ Пиштољ кремењак Илије Гарашанина, ВМ, инв. бр. 2368, јатаган белосапац Илије Гарашанина, ВМ, инв. бр. 2389.

⁶⁷ Ордење књаза Данила којим је одликован Илија Гарашанин је власништво ВМ.

⁶⁸ Устави Србије и закони и устав Црне Горе су оригинална штампана дела, власништво ИМС.

Устџанак у Босни и Херцеговини и Рашкој области 1875–1876.

Крећући се даље кроз изложбени простор долазимо до треће сале у којој је приказан босанско-херцеговачки устанак. Основне податке о том периоду српске историје добијамо из уводне легенде и добро илустроване карте *Устџанак у Босни и Херцеговини и Рашкој области 1875-76*. На панорамима се налазе портрети истакнутих вођа устанка у Херцеговини *Пека Павловића, Богдана Зимоњића, Мића Љубибрајића и Лазара Сочице*,⁶⁹ из Босне *Пејтра Пеције Пејровића, џуковника Десџојовића, Пејтра Мркоњића*, и покретача буне у Рашкој области *Ђоше Милана Ђурића*.⁷⁰

Борбе устаника против Турака приказане су кроз илустрације: *Јуриш устџаника на тврђаву Паланку, Херцеговци у заседи, Главни логор устџаника у брдима код Мосџара*.⁷¹ Из француских новина приказана је илустрација *Логор устџаника у брдима код Мосџара, Биџка код Невесиња 1875, Турци башибозуци, Турски војници сјроводе колону заробљених устџаника*. Илустрацијама је представљен и *Црногорац у џланини, Црногорци у акцији, „Пси рајџа”, Убисџво Триџка Џаковића*. Поред илустрација, приказ херцеговачког устанка је обогаћен прогласом *књџа Николе Пејровића за устџанак у Херцеговини*, прогласом *Ђоше Милана Ђурића – Браћо Срби, српском народу у Босни и Херцеговини 1875*.⁷² Просторијом је доминирало капитално уметничко дело *Ђуре Јакшића Устџанак Црногораца*.⁷³ У витринама је изложена оригинална народна ношња *Марка Миљанова, црногорске џоке, црногорска каџа и медаља за храбросџ Богдана Зимоњића*.⁷⁴ Приказ херцеговачког устанка се заокружује цитатом из *Тајног сџоразума у Рајхшџаџу између Русџје и Аусџро-Угарске 26. 6/8. 7. 1876*.⁷⁵

⁶⁹ Херцеговачки устаници, *Le Monde illustré* 1875.

⁷⁰ Вође босанског устанка и покретач устанка у Рашкој области, АС, збирка фотографија.

⁷¹ Илустрације сукоба у Херцеговини које су на лицу места цртали инострани ратни сликари репортери, објављиване су у тадашњим европским часописима као што је *The Illustrated London News* 1875, *Le Monde illustré* 1875.

⁷² Споменица, Архив Т. Ужице, бр. 3715; Ослобођење 10. август 1875. бр. 37. Проглас народних првака за устанак са збора одржаног у манастиру Бања код Прибоја, проглас је написао прота Милан Ђурић.

⁷³ Устанак Црногораца, Ђура Јакшић, уље на платну, Галерија матице српске Нови Сад.

⁷⁴ Одело Марка Миљанова, црногорска капа и токе, власништво ВМ.

⁷⁵ Момир Стојковић, Балкански уговорни односи 1876-1996, I том 1876-1918, Београд 1998, стр. 46-47.

Експонатима и постепеним увођењем у тему кроз ову просторију, замишљено је да посетиоце треба подсетити да су устаници у Босни и Херцеговини захтевали од великих сила да их присаједине Србији и Црној Гори. Њихова судбина је већ била одређена. Уместо књаза Николе Петровића и кнеза Милана Обреновића, које су прижељкивали за господаре, добили су цара Фрању Јосифа. Без присуства и једне од зараћених страна која је учествовала у устанку, Аустро-Угарска и Русија су се договориле у Рајхштату 1876. и Пешти 1877. да Босна и Херцеговина припадне Аустро-Угарској, а Бесарабија Русији.

Идеја аутора је била да на изложби покаже резултат свеобухватног дугогодишњег националноослободилачког рада Србије и Црне Горе, да идеју која је постојала и била јасно изражена прикаже као везу за ослобођење и уједињење и жељу да се чврсто пригрли српски народ у свим неослобођеним крајевима: Старој и Јужној Србији, Босни и Херцеговини, Далмацији, Војној граници, Војводини и другде. Овакав концепт нарочито је прихватила српска омладина у Војводини која се повезала са Београдом и Цетињем. Када је подигнут босанско-херцеговачки устанак и устанак у Рашкој области 1875. године, две полуслободне кнежевине су најпре пружиле помоћ устаницима а затим обелоданиле циљ ослобођења и осталих српских територија.

Српско-турски и црногорско-турски рат 1876-1878.

Улазећи у четврту просторију настављено је са приказом даљег тока историје кроз нове експонате и уводну легенду: *Србија и Црна Гора у решавању српског и Источног питања 1875-1878.* У легенди се јасно види да су први рат Србија и Црна Гора против Турске 1876. водиле уз подршку Русије, а други 1877/78 у оквиру руско-турског рата.

Положај Русије у овом рату био је неповољан због аспирација да изађе на Босфор и Дарданеле, што је утицало и на њене ставове о даљем решавању српског и Источног питања у целини. Ратни циљ Србије и Црне Горе био је рат за коначно ослобођење и независност. Србија је намеравала да ослободи Стару Србију, а Црна Гора је тежила да избије на Јадранско море, прошири своје залеђе према Херцеговини и Рашкој области, где би са Србијом формирала заједничку границу. Са оваквом намером 1876. склопљен је *Тајни уговор и Војничка конвенција* који су на изложби приказани кроз цитате.⁷⁶

⁷⁶ Тајни и војни уговор између Србије и Црне Горе, Народни музеј Црне Горе, архивско одељење, фасцикла за 1876. годину.

У први рат против Турске Србија је ушла неспремна. Фотографијама *Српске врховне команде са кнезом Миланом на челу*,⁷⁷ руског добровољца *генерала Черњајева* који води српску војску према Нишу, портретом *генерала Фрање Заха* који наступа према Јавору, Увцу, ка Сјеници и Новом Пазару и портретом *Ранка Алимџића*,⁷⁸ који води Дринско ратиште, сагледава се српска команда у овом рату. Олеографија *Полазак кнеза Милана на бојно поље 1876*,⁷⁹ дала је и формалан приказ самог прогласа и кретања у рат.

Црногорска команда у првом рату 1876. приказана је портретима команданата *Миша Врбице*, *Јола Пилетића*, *Марка Миљанова* и *Јанка Вукојића*.⁸⁰ Олеографија *Поздрав војске књазу Николи Пећровићу*⁸¹ слика момент када се црногорска војска са свих страна слива ка књазу да би пошла у рат.

Портрети *кнеза Милана Обреновића* и *књаза Николе Пећровића*,⁸² поред којих стоје факсимили *прогласа за полазак у рат*, дају додатни акценат жељи за ослобођењем и стицањем независности.

Новинским цртежима приказан је српски успех код *Шумајовца*, и порази код *Ђуниса* и на *Јавору*.⁸³ Портрет *мајора Илића*,⁸⁴ јунака са јаворског ратишта, представља симбол српског јунаштва у овом рату. Од даљег пораза Србију је спасило посредовање Русије и ултиматум, након кога је са Турском склопљено примирје.

Црна Гора је у првом рату имала више успеха. Иако је по уговору била обавезна да своју војску поведе према Рашкој, ради садејства са српском војском, књаз Никола је послушао упозорење Аустро-Угарске да не дира аустроугарске интересне зоне, повео војску ка Херцеговини

⁷⁷ Српска врховна команда 1876, фотографија, ИМС, инв. бр. Рз 116/6.

⁷⁸ Генерал Черњајев, Фрањо Зах и Ранко Алимџић, фотографије, АС, збирка фотографија.

⁷⁹ Полазак кнеза Милана Обреновића на бојно поље, Ladislav Ebg. Petrovits, олеографија, дим. 47x68, ИМС, инв. бр. Л 2515.

⁸⁰ Црногорска команда у рату 1876-78; М. Врбица, Ј. Пилетић, М. Миљанов, Ј. Вукојић, репродукције, Знаменити Срби XIX века, Загреб 1904.

⁸¹ Поздрав војске краљу Николи Петровићу, А. Schubert, олеографија, дим. 47x68, ИМС, инв. бр. Л 2516.

⁸² Кнез Милан Обреновић, Стева Тодоровић, уље на платну, дим. 86x119, НМ, инв. бр. 723.

⁸³ Битка на Шуматовцу, Ђунису и Јавору, С. Скоко и П. Опачић, увећање илустрација, Српско турски ратови 1876-1878. Београд 1981.

⁸⁴ Мајор Илић, Стева Тодоровић, уље на платну, дим. 76,5x94,5, НМ, инв. бр. 726.

где су освојили Невесиње а на повратку однели победу на *Вучјем Долу*. Јужна црногорска војска је извојевала победу на *Фундини и Медуни*.⁸⁵ Ове борбе су на изложби приказане картом и цртежима битки.

Након руске победе над Турцима, Србија је ушла почетком децембра 1877. године у други рат са Турском,⁸⁶ на изложби приказано факсимилом документа. Ослободила је четири округа на југу: *нишки, њољички, врањски и њиројски*.⁸⁷ што је приказано кроз новинске цртеже. После тих догађаја српска војска је кренула ка Косову и стигла до Гњилана и Грачанице где ју је затекло примирје.

У другом рату са Турском 1877/78. годину Црна Гора је опет имала успеха. Заузела је Спуж, Никшић, Жабљак, Билеће и друга места. После опомене од стране Аустро-Угарске да се држи „одређене линије”, књаз Никола се окренуо Бару, Улцињу где га је затекло примирје. Детаљи борби црногорске војске око *Никшића*, ослобођени *Бар* и *Улцињ*⁸⁸ приказани су на изложби новинским цртежима. Импазантном сликом *Црногорци се враћају са бојишта*,⁸⁹ сагледава се снага и борбеност народа за ослобођењем.

У ратовима са Турском није остварена замисао о садејству српске и црногорске војске са циљем формирања заједничке границе између Србије и Црне Горе. Њихови резултати су битно утицали на обликовање територија на предстојећем Санстефанском и Берлинском конгресу. И даље су одлучујући значај имали тајни споразуми великих сила, пре свега Аустро-Угарске и Русије.

Оригиналним фотографијама војске, *коњице и њешадије*, јасно се уочавају детаљи на униформама и сагледавају се промене у реорганизацији, које је донео кнез Милан.

Потписивањем Санстефанског уговора између Русије и Турске, 3. марта 1878. године, нанет је неочекиван ударац српским национал-

⁸⁵ Битка на Вучјем Долу и Фундини, Т. Брајовић, Црна Гора у делима ликовних уметника других крајева и народа, Обод, Цетиње 1967.

⁸⁶ Прокламација кнеза Милана Обреновића од 1. 12. 1877, НБС, Пл 149/14.

⁸⁷ Ослобођење Ниша, репродукција, *Histoire illustrée de la guerre d'Orient*, 1878. Добровољачки одред код Алексинца, репродукција, С. Скоко, П. Опачић, Српско-турски ратови 1876-78, Београд 1981.

⁸⁸ Подгорица, Бар, Улцињ, ослобођење Никшића, новински цртежи, *Histoire illustrée de la guerre d'Orient*, 1878.

⁸⁹ Црногорци се враћају са бојишта, Паја Јовановић, уље на платну, приватно власништво.

ним интересима. На изложби је приказана копија карте *Балкана према Санстефанском уговору*, сам акт потписивања уговора и кућа у којој је уговор потписан, а који је објављен у штампи одмах по догађају.⁹⁰

Како велике силе нису биле задовољне Санстефанским уговором, којим је остварен доминантан утицај Русије на Балкану, отпочеле су живу дипломатску активност да се изврши његова ревизија. Први корак је био учињен потписивањем тајног британско-руског меморандума у Лондону 18/30. маја 1878. Представљао је споразум две силе које су читав XIX век биле главни противници у решавању Источног питања. Европске силе у складу са својим интересима и претходним међусобним договорима, на Берлинском конгресу одржаном од 13. јуна до 13. јула 1878, одредиле су позиције балканских држава у решавању њиховог националног и Источног питања у целини. Србија и Црна Гора добијају независност и проширење територија. Као рецидив фаворизовања Бугарске, слаби руски утицај у Србији и тако је извршено њено престројавање политике према Аустро-Угарској.

Најзначајнији догађај – проглашење независности Србије и Црне Горе, на изложби је приказан фотографијом *Берлинског конгреса* и цитатима *Берлинског уговора о Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини*,⁹¹ чиме се и заокружује приказ догађаја у четвртој сали.

Витрински материјал у овој просторији обогаћује визуелни приказ јер представља модерно типско фабрички рађено *вајцрено и хладно оружје*⁹² и лично оружје *Маша Врбице*,⁹³ са којим се ратовало у ратовима 1876-78. на просторима Србије и Црне Горе.

Династичка криза и дипломатија

У следећој, петој, сали уводном легендом *Србија и Црна Гора од стицања независности до балканских ратова, и картиом Пројекти раз-*

⁹⁰ Карта, зграда и чин потписивања Санстефанског уговора, увечања, *Histoire illustrée de la guerre d'Orient*, 1878.

⁹¹ Учесници Берлинског конгреса, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 1471. Из Берлинског уговора о Србији 1878, Српске новине, 10. 8. 1878; о Црној Гори, Исток, 7. 7. 1878, о БиХ, С. Станојевић, Народна енциклопедија СХС.

⁹² Ватрено оружје из ратова вођених 1876-78 је власништво ИМС, инв. бр. ОВо 5683, 5677, 5678, 5401, 5694, 5690 и ВМ, инв. бр. 4792, 4838, 4819, као и хладно оружје власништво ИМС, инв. бр. ОВо 5629, 5696, 6548, 5676, 5706, 5712, 5621, 13096, 3670.

⁹³ Лично оружје Маша Врбице власништво ВМ, инв. бр 3176, 3751, 2341, 12567.

граничења зона утицаја и командовања Србије и Црне Горе у неослобођеним српским крајевима 1876-1897. започиње следећи период развоја држава.

Велике силе су унапред, још на Берлинском конгресу, осигурале „право” за продор свог утицаја и капитала у Србију и Црну Гору. Обавезе Србије према Аустро-Угарској прецизиране су у *Тајној конвенцији од 28. јуна 1881*,⁹⁴ приказане у виду цитата. Главни циљ ове конвенције, у чијим деловима се види да се Аустро-Угрска осигурава од сваке српске активности уперене против учвршћења њене управе у Босни и Херцеговини.

Заузврат Србија је постала краљевина. Овај значајан чин проглашења краљевине на изложби праћен је илустрацијама из штампе, текстом химне *Боже љравде*⁹⁵ и фотографијом *Милана Обреновића IV* из тог периода и *јрогласом*.⁹⁶ Србија је за разлику од Црне Горе заузела непопуларан проаустријски став.

Поред других чинилаца, на односе Србије и Црне Горе утицало је и ривалство између династија Обреновић и Петровић. Након абдикације краља Милана Обреновића, ти међудинастички односи се знатно поправљају.

На изложби се прати однос између Србије и Црне Горе и потенцирају се *сусрети краља Александра Обреновића и књаза Николе Пејровића у Београду на Видовдан 1897*.⁹⁷ приказан копијом Тителбаховог цртежа. Кроз цитат је приказан *расјоред дочека његовог височанства краља Србије Александра на Цетињу 1897*.⁹⁸ Сусрети су обогашени деловима говора – *Из љоздравне беседе митрополита београдског Михаила књазу Николи Пејровићу*,⁹⁹ приликом његове посете Београду, као изводи *Из здравице књаза Николе Пејровића краљу Александру Обреновићу*.¹⁰⁰ Слика догађаја из тога времена употпуњена је портре-

⁹⁴ М. Стојковић, н. д., стр. 177-179.

⁹⁵ Текст химне Боже правде, написао је Јован Ђорђевић, а компоновао Даворин Јенко.

⁹⁶ Проглас краља Милана Обреновића о проглашењу Србије за краљевину 1882. Драги мој народе, објављен у Београду 22. фебруара 1882.

⁹⁷ Сусрет књаза Николе Петровића и краља Александра Обреновића на Видовдан 1897, репродукција, Илустрована историја Срба, 1858-1903, Београд, 1995.

⁹⁸ Распоред дочека његовог величанства краља Србије Александра на Цетињу 1897, Херман, НБС, инв. бр. Пл. 149/3.

⁹⁹ Из поздравне беседе митрополита Михаила књазу Николи Петровић, Српске новине бр. од 16. јуна. 1896.

¹⁰⁰ Из здравице књаза Николе Петровића краљу Александру Обреновићу, Грлица, календар црногорски са шематизмом за 1897, Цетиње, стр. 44-46.

том краља *Александра*,¹⁰¹ цитатима из *Предлога сјоразума између Србије и Црне Горе из 1897*,¹⁰² деловима из *Трговинске конвенције између Кнежевине Црне Горе и Краљевине Србије*.¹⁰³

После Берлинског конгреса Србија је почела националослободилачки рад према неослобођеним крајевима. Порта је одобрила Србији 1885. да прештампава и растура српске уџбенике у Турској. Народни представници у Старој Србији заједно са српском владом тражили су да се обнови Пећка патријаршија (добијено је само право да се у неким епархијама у Старој Србији и Македонији поставе Срби за епископе).

Портретима *митрополијата Михаила (1826-1898)*,¹⁰⁴ националног радника на заштити Срба под турском и аустроугарском управом, *Диоцисија Пејровића*, првог српског епископа у Призрену (1896-1900) после укидања *Пећке патријаршије*, *Фирмилијана Дражића*,¹⁰⁵ администратора (1897-1902), потом митрополита српског (1902-1903), *Викентија Кршића*,¹⁰⁶ митрополита српског (1905-1915) и *Петра Росића – Варнаве*,¹⁰⁷ дебарско-велешког епископа (1910-1920), митрополита српског (1920-1930) и патријарха српског (1930-37), на изложби се јасно сагледава поновно лагано враћање утицаја цркве на ширем простору.

Национални рад се сагледава и кроз фотографије *Обновљена рашко призренска богословија у Призрену 1897*, *српских конзулата у Скопљу (1887)*, *Бићољу (1888)*, *Приштини (1889)* и *Солуну (1887)*,¹⁰⁸ прве српске гимназије у *Пљевљима*. Рад конзула у Старој Србији и Македонији приказан је кроз портрете *Стојана Новаковића*,¹⁰⁹ *Саве Грујића*,¹¹⁰ *Митра Бакића*,¹¹¹ *Бранислава Нушића*,¹¹² *Милана Ракића*,¹¹³ *Ге-*

¹⁰¹ Александар Обреновић, Хенрих Васмут, уље на платну, дим. 126x80, ИМС, инв. бр. Л 967.

¹⁰² Предлог споразума између Србије и Црне Горе из 1897, АС. из дневника Ђорђа Сићића.

¹⁰³ Трговинска конвенција између Кнежевине Црне Горе и Краљевине Србије, 4. децембра 1895. и 1. јануара 1905, Глас Црногорца, бр. 12 из 1907.

¹⁰⁴ Митрополит Михаило, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 2832.

¹⁰⁵ Фирмилијан Дражић, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 1106.

¹⁰⁶ Викентије Кршић, фотографија, АС. збирка фотографија.

¹⁰⁷ Петар Росић – Варнава, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 6629.

¹⁰⁸ Конзулати у Скопљу, Приштини и Солуну, АС. збирка фотографија.

¹⁰⁹ Стојан Новаковић, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 5152.

¹¹⁰ Сава Грујић, фотографија, ИМС, инв. бр. Ф 5152.

¹¹¹ Митар Бакић, увећање, Ј. Ђетковић, Ујединитељи Србије и Црне Горе, Дубровник 1940.

¹¹² Бранислав Нушић, фотографија, ИМС, инв. бр. Р 174/32.

¹¹³ Милан Ракић, фотографија, ИМС, инв. бр. бб.

оргија *Стјејановича Шчербина*,¹¹⁴ *Ивана Стјејановича Јастребова*¹¹⁵ и других.

Активан рад државних органа у иностранству Краљевине Србије и Кнежевине, а од 1910. Краљевине Црне Горе приказани су шемама *Дипломатских представништва Србије у страним земљама и иностраних земаља у Србији до 1918. и Дипломатских представништва Црне Горе у иностранству и иностраних у Црној Гори до 1918.*¹¹⁶

Витрински материјал у петој сали приближио је посетиоцима време и начин живота крајем XIX и почетком XX века. Приказано је одело *амбасадора и совјетника*¹¹⁷ са краја XIX века, *дворска заставица Обреновића*,¹¹⁸ *новац Кнежевине и Краљевине Србије*,¹¹⁹ *новац Кнежевине и Краљевине Црне Горе*,¹²⁰ *лични и државни печати Кнежевине и Краљевине Србије*¹²¹ и *лична сабља краља Александра Обреновића*.¹²²

Дубоки унутрашњи потреси као што је Тимочка буна 1883, изгубљени рат против Бугарске 1885. и бројни дворски скандали, довели су до династичких потреса, са аспирацијама књаза Николе Петровића на српски престо. Тиме су сви наведени међусобни односи између династије Петровић на Цетињу и династије Обреновић ушли у период кризе. Ривалство око српског престола између Обреновића и Петровића и нерешено питање коме ће припасти Призрен, оптерећивало је српско-

¹¹⁴ И. С. Шчербин, фотографија, АС, збирка фотографија.

¹¹⁵ И. С. Јастребов, фотографија, АС, збирка фотографија.

¹¹⁶ Карте дипломатских представништва, урађене на основу бројне литературе као пратећи музеолошки материјал, специјално за изложбу.

¹¹⁷ Службено одело совјетника, власништво ВМ, инв. бр. 6627.

¹¹⁸ Дворска застава Обреновића, ВМ, инв. бр. 212/30-А

¹¹⁹ Метални новац кнежевине Србије, власништво ИМС, збирка новчаница, инв. бр. (40, 23, 41, 21, 26, 25, 22, 24, 20, 28, 29, 55, 33, 34, 3, 2, 38, 10, 19), папирни новац Србије, власништво ИМС, збирка новчаница, инв. бр. (154, 559, 163)

¹²⁰ Папирни новац Црне Горе, власништво ИМС, збирка новчаница, инв. бр. (164, 165, 166, 167, 168, 300), златни перпер књаза Николе Петровића, власништво Народне банке Југославије.

¹²¹ Приказани печати су власништво ИМС, збирка печата, Карађорђевићев печат, инв. бр. Пч. 34/563, 8/82, печат Милоша Обреновића, инв. бр. Пч. 31/540, печат кнеза Александра Карађорђевића, инв. бр. Пч. 7/81, печат кнеза Михаила Обреновића, инв. бр. Пч. 15/89, печат кнеза Милоша Обреновића, инв. бр. Пч. 29/558, печат краља Милана Обреновића, инв. бр. Пч. 38/1919, печат краља Александра Обреновића, МГБ, инв. бр. УПЕ 147, печат Народне скупштине, инв. бр. Пч. 22/96, печат Лицеја, инв. бр. Пч. 16/90, печат Велике школе, Пч. 25/99, печат Државне архиве, инв. бр. Пч. 61/6763,

¹²² Сабља краља Александра Обреновића, ИМС, инв. бр. ОВо 2145.

црногорске односе до краја XIX века. Након Мајског преврата 1903. године и доласка Петра I Карађорђевића на престо у Србији, династичко питање је све више губило у значају.

Крунисања

Уласком у шесту салу сагледавамо однос између династије Карађорђевић, која дуже времена није била на власти у Србији, и династије Петровић. За време боравка на Цетињу принц Петар Карађорђевић се венчао са Зорком, најстаријом ћерком књаза Николе, 30. јуна 1883. Венчао их је руски цар кога је заступао гроф Орлов. Књаз Никола је Зорки у мираз дао *две куће*¹²³ у којима је живела породица Карађорђевић за време боравка на Цетињу. Карађорђевићи су поседовали и вилу „*Тополица*”¹²⁴ код Бара и у њу су, након смрти кнеза Александра Карађорђевића 1885, донели све драгоцености и покућство из Мађарске. На изложби овај део историје приказан је и портретима са венчања *кнеза Петра и књегинје Зорке*,¹²⁵ фотографијама куће на Цетињу и виле у Тополици, портретима принцезе *Јелене*, принца *Ђорђа* и принца *Александра Карађорђевића*.¹²⁶

Портретом и фотографијама *краља Петра I Карађорђевића 1904*.¹²⁷ са крунисања, уз исцрпне легенде сазнаје се да је нови краљ као емигрант добро упознао процесе демократизације у Швајцарској и Француској и војну доктрину у Сен Сиру, окренуо се виталним интересима своје земље и њеној политичкој, економској и војничкој модернизацији.

Портретом *краља Николе са крунисања 1910*.¹²⁸ и фотографијом његове *деце и чийаве породице*, приказана је веза црногорске династи-

¹²³ Куће у којима су живели Карађорђевићи, репродукција, Милан Јовановић, Венчања на Цетињском двору, Београд-Цетиње 1990.

¹²⁴ Тополица, Милан Јовановић, репродукција, Венчања на Цетињском двору, Београд-Цетиње 1990.

¹²⁵ Принц Петар Карађорђевић, репродукција, ИМС, инв. бр. 153/II-9, Књегинја Зорка, репродукција, ИМС, инв. бр. 153/8.

¹²⁶ Јелена, Ђорђе и Александар Карађорђевић, репродукције, Дворски краљевски албум, Загреб 1910.

¹²⁷ Краљ Петар I Карађорђевић, Урош Предић, уље на платну, дим. 143x109, Музеј Зрењанин, инв. бр. 235.

¹²⁸ Краљ Никола Петровић, Бресјанин, уље на платну, дим. 100x76, ВМ, инв. бр. 11081.

је са Европом и постепено превазилажење династичког питања у односима између Србије и Црне Горе.

Јаку породичну везу између династије Карађорђевић и Петровић карактеришу и две фотографије: *књаз Данило са суђругом на крунисању Пейџра I Карађорђевића у Београду 1904.* и *Њ. В. Краљ Никола у њајџи Њ. В. Престолонаследника Србије Александра и својих синова на Цетињу 1910.*¹²⁹

У облику свода изнад круне краља Петра I Карађорђевића поређани су портрети владара Србије: вожда Карађорђа, кнежева Милоша, Милана и Михаила Обреновића, кнеза Александра Карађорђевића, кнеза а потом краља Милана Обреновића, краља Александра Обреновића и краља Петра I Карађорђевића. Насупрот њима налазили су се портрети црногорских владика из династије Петровића са Његуша: Данила, Саве, Василија, Шћепана Малог – Стјепана Зановића, Петра I и Петра II Петровића, књаза Данила и књаза а потом краља Николе I Петровића.¹³⁰

Витрински материјал у шестој сали представља јединствен визуелни догађај за посетиоце. Други пут за јавност после Другог светског рата приказане су *инсигније (круна, скиптар, шар, њлашић и койча) краља Пейџра I Карађорђевића.*¹³¹ У посебним витринама изложено је *ордење Кнежевине и Краљевине Србије и Кнежевине и Краљевине Црне Горе.*¹³² Да би организација власти у Србији и Црној Гори била јаснија, за ову прилику специјално су урађене: *Шема организације власти у Србији (1804-1918) и Шема организације власти у Црној Гори (1697-*

¹²⁹ Престолонаследник Александар Карађорђевић, са краљем Николом после проглашења Црне Горе за краљевину 1910, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 153/13, Црногорски престолонаследник на крунисању Петра I Карађорђевића 1904. у Београду, ИМС, инв. бр. 153/II-9.

¹³⁰ Идејно решење за владарски свод који је урађен посебно за изложбу дао је директор Миљко Ф. Петровић, ликовна обрада Драгољуб Поповски, оловка и темпера, ИМС.

¹³¹ Инсигније краља Петра I Карађорђевића трајно се чувају у ИМС, (Круна, позлата, емајл, горско камење, сомот, свила, инв. бр. Р 2529; Скиптар, бронза, позлата, емајл, горско камење, инв. бр. Р 2530; Шар, бронза, емајл, инв. бр. Р 2531; Плашт, сомот, златовез, хермелин, свила, инв. бр. Р 4196; Копча за плашт, бронза, позлата, емајл, синтетички плави сафир, инв. бр. Р 549.)

¹³² Ордење је власништво ИМС, инв. бр. Зн 254/7272, 81/264, 252/7270, 207/5449, 262/7295, 187/3129, 61/244, 55/238, 248/7266, 250/7268, 249/7267, 80/263, 199/5441, 184/2789, 73/256, 43/226, 174/1876, 175/1877, 172/1974, 234/5563, 87/270, 50/233, 257/7275, 37/220, 63/246, 51/234, 40/223, /216, 65/248, 62/245, 69/252, 58/241, 56/239, 70/253 и ВМ. инв. бр. 7948, 7912, 7509, 7910, 7263, 7162, 6720, 7724, 7725, 8787, 7406, 6551, 7396, 8061, 817, 8487, 7883, 8027, 8793, 10163, 7672.

1918).¹³³ Шеме су обogaћене ликовним приказима владара, државним знамењима, заставама, грбовима и печатима, државним симболима под којима се водила борба за ослобођење и стицање независности, касније симболима којима се изражавала државна независност Србије и Црне Горе.

Анексиона криза и Први балкански рат

У седмој сали обрађена је Младотурска револуција 1908. и анексиона криза у Босни и Херцеговини. Однос Србије и Црне Горе према њима приказан је кроз уводну легенду. Фотографијама *демонстрација поводом анексије у Београду и Крагујевцу*¹³⁴ приказано је опште расположење народа у Србији према ширењу Аустро-Угарске даље на Балкан. Овом политиком свршеног чина, који је обнародован у царском *Манифесту од 7. октобра 1908.*¹³⁵ Хабзбуршка царевина је желела да прошири свој суверенитет на Босну и Херцеговину и да истовремено понизи мале балканске суседе – Србију и Црну Гору, нанесе бруталан и коначан ударац њиховим ослободилачким напорима према српским земљама на западу. После анексије Босне и Херцеговине, национална замисао Србије и Црне Горе усмерила се ка југу, захватајући Рашку област, Косово и Метохију, Македонију и Скадар са околином. Тиме су се две државе вратиле на форме сарадње и уједињења из времена 1897. године. Ослонац се тражио у Русији, али је она била ослабљена ратом на истоку са Јапаном 1904/5. и није била спремна на веће акције на Балкану. У таквом односу снага настао је *Савез балканских држава – Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке*,¹³⁶ приказан фотографијом, чији се прокламовани принцип „Балкан – балканским народима” подударао са руским пројектима према Аустро-Угарској, али је имао и други основни циљ – ослобођење и поделу територија европске Турске.

¹³³ Шеме органа власти у Србији 1804-1918 и Црној Гори 1798-1918, аутор Милић Ф. Петровић, ликовна обрада Драгољуб Поповски.

¹³⁴ Демонстрације у Београду поводом анексије БиХ од стране Аустро-Угарске, ИМС, инв. бр. Ф 1585, и Крагујевцу, инв. бр. Ф 1580.

¹³⁵ М. Стојковић, н. д., стр. 255-256.

¹³⁶ Балкански савез, српски краљ Петар I Карађорђевић, црногорски краљ Никола I Петровић, грчки краљ Ђорђе Глуксбург и бугарски краљ Фердинанд Кобуршки, репродукција, ИМС, инв. бр. 152/X-1.

Један од повода за ратне акције приказан кроз фотографије су *Злочини Албанаца и Турака над српским становништвом на Косову и Метохији*.¹³⁷ Факсимилима докумената приказани су и *рајтни прогласи Србије и Црне Горе 1912*.¹³⁸

Српска команда у балканским ратовима приказана је портретима *пресјолонаследника Александра Карађорђевића, Сјейе Сјейановића, Михаила Живковића*.¹³⁹ Врховна команда Црне Горе портретима *пресјолонаследника Данила, Јанка Вуковића, Миџра Марџиновића и Маша Божовића*.¹⁴⁰

Значај савеза између Србије и Црне Горе допуњен је цитатима из *Политичке и Војне конвенције*.¹⁴¹

Ратна дејства Србије и Црне Горе у Првом балканском рату поклопила су се са наведеним замислима у Војној конвенцији. На изложби ратна дејства су приказана скицом праваца кретања војски. Борбе за ослобођење Македоније, које воде Прва и Друга армија српске војске приказане су репродукцијама *Кумановске битке 1912, Поразом Турака код Куманова, Свечаним уласком српске војске у Битољ 1912, Битком код Прилепа 1912. и Уласком српске војске у Скопље*.¹⁴²

Други правац који води кроз Рашку област приказан је репродукцијама *Сусретиа српске и црногорске војске код Новог Пазара*. Трећа армија креће на Косово је представљена репродукцијама *Српски и*

¹³⁷ Злочини над српским становништвом на Косову и Метохији, увећање, Хроника балканских ратова.

¹³⁸ Проглас краља Николе 1912, АС, МИД-ПО, 1912, дос. 6, ф. 12 Р/31. Проглас краља Петра I Карађорђевића српском народу 1912, АС, МИД-ПО, 1912, дос. 6, ф. 12, Р/31.

¹³⁹ Александар Карађорђевић, инв. бр. Р 7492/22, Степа Степановић, инв. бр. 66, Михаило Живковић, инв. бр. Р 152/VIII-17, Божа Јанковић, репродукција, Велики ратни албум 1914-1918.

¹⁴⁰ Команда Црне Горе у балканским ратовима, увећање, Велики ратни албум 1914-1918.

¹⁴¹ Политичка конвенција краљевина Србије и Црне Горе, 1912, АС, МИД-ПО, 1912; дос. 6, ф. 12, Р/31. Војна конвенција између краљевина Србије и Црне Горе 1912, АС, МИД-ПО, 1912; дос. 6, ф. 12, Р/31.

¹⁴² Кумановска битка, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/В-11, Пораз Турака код Куманова, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 159/В 10, Свечани улаз српске војске у Битољ, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/В-11, Улаз српске војске у Битољ 1912, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/25, Крвава битка код Прилепа 1912, репродукција, ИМС, инв. бр. 152/В-21, Улазак српске војске у Скопље, репродукција, Мали журнал, 1912, из збирке разгледница ИМС.

*црногорски официри у Ђаковици, Освећено косово, Српска коњица избија на море.*¹⁴³

Бугарска војска је затражила помоћ у борби са турском војском 1912. У сусрет јој је изашао део српске војске који је већ био упућен према Македонији на челу са војводом Степом Степановићем. Ови догађаји приказани су репродукцијама *Српска артиљерија под Једреном, Анри Барби, дојисник њариског „Журнала” са српским официрима под Једреном, Заузеће Једрена, Ђенерал Сџеја Сџејановић улази у Једрене.*¹⁴⁴

Правци кретања црногорске војске приказани су такође репродукцијама *Истоваривање српских опсадних топова у Скадру, Пуњење црногорског опсадног топа, Бој на Скадру, Есад-паша предаје црногорском престолонаследнику Скадар, априла 1913, Краљ Никола говори народу на Цетињу 1913.*¹⁴⁵

За Германе Балкански савез представљао је препреку за даљи продор на Балкан. Моћна Аустро-Угарска царевина, због противљења Немачке, није посегла за радикалним мерама чак ни против Србије ни Црне Горе, али је наставила да разбија Балкански савез и да дипломатским путем обезбеђује своју интересну сферу стварањем Албаније.

Први балкански рат и успешно ослобођење неослобођених крајева завршавају се цитатом из *Лондонског уговора*,¹⁴⁶ закљученог 17. децембра 1912. између Турске и балканских савезника. На овој конференцији донета је одлука о образовању аутономне Албаније, као противтеже Србији и Црној Гори. Србија је Лондонским миром већ била лишена изласка на море, а Црна Гора се морала повући из Скадра.

¹⁴³ Српски и црногорски официри у Ђаковици, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/VI-II-9, Сусрет српске и црногорске војске код Новог Пазара, репродукција, Силвија Ђурић, Дневник победа 1912-1913, Београд, 1988, Освећено Косово, ИМС, инв. бр. Р 152/VII-18.

¹⁴⁴ Српска артиљерија код Једрена, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/I-38, Анри Барби, репродукција, ИМС, инв. бр. 152/I-33, Ђенерал Степа Степановић улази у Једрене, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/I-66.

¹⁴⁵ Истоваривање српских опсадних топова код Скадра, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/I-43/1, Пуњење црногорског опсадног топа, репродукција, ИМС, инв. бр. Р 152/a-9, Краљ Никола говори народу на Цетињу, репродукција, ИМС, инв. бр. 152/1a-10, Есад-паша предаје црногорском престолонаследнику Скадар, 1913, репродукција, Велики ратни албум, 1914-1918.

¹⁴⁶ Уговор о миру у Лондону од 17/30. маја 1913. године, Београд, МИД, Штампарија Доситеја Обрадовића 1914, стр 15-18.

Истицањем бугарских нереалних захтева санстефанских граница из 1878. године, Србија би била лишена и пристаништа у Солуну, преко кога је везивала своје виталне трговачке интересе. Тежњи Бугарске за хегемонијом на Балкану супротставио се нови антибугарски савез балканских држава у који су поред Србије ушле и Црна Гора и Грчка. Без знања премијера Довена, а по наредби краља Фердинанда, Бугарска је напала Србију и изазвала Други балкански рат 1913.

Други балкански рат је углавном решен битком на Брегалници која је трајала од 1. до 8. јула 1913. Црна Гора је као помоћ Србији за ту битку послала трећину своје војске. Исход међусавезничког рата и распад Балканског савеза био је тријумф аустроугарске дипломатије. Насупрот томе, одлуке мира у Букурешту означиле су њен пораз. Најближи суседи Аустро-Угарске из овог рата, Србија и Црна Гора, изашле су политички и војно афирмисане, са увећаном територијом и заједничком границом и уз то, испољавајући интеграционе намере, затварале су даљи продор Хабзбуршке монархије на Балкан.

Приказ Другог балканског рата дат је факсимилом прогласа *Мом драгом народу ослобођених и присаједињених крајева*,¹⁴⁷ краља Петра I Карађорђевића. Затим репродукцијама *Трећи њозив иде на бугарску границу*, *Грује добровољаца на Брегалници*, *Јуриш српске војске на бугарске њоложаје код Криволака*,¹⁴⁸ *Рањеници се њењу у ѡрамваје за болнице*,¹⁴⁹ *Повраћак са бојнища, коминиска чеѡа са својим засѡавама ѡролази кроз Београд*, *Свечана ѡарада у Београду*, *Престѡлонаследник Александар са војводом Пуѡиником на Калемегдану*,¹⁵⁰ *Свечани дочек црногорске војске у Колашину ѡсле II балканског раѡа*.¹⁵¹

Целину допуњује цитат *Из уговора о миру закљученом у Букурешѡу 28. јула/10. августѡа 1913*, фотографија *Букурешѡанског мира* и карта *Србије и Црне Горе ѡсле мира у Букурешѡу 1913*.

¹⁴⁷ Мом драгом народу ослобођених и присаједињених крајева, АС, Српске новине од 28. 08. 1913, НБС, Пл 153/4.

¹⁴⁸ Репродукције самог сукоба српске и бугарске војске у II балканском рату преузете су из књиге Силвије Ђурић, Дневник победа 1912-1913. Београд 1988.

¹⁴⁹ Рањеници се пењу у трамваје за болнице, репродукција, инв. бр. Р 152/II-7.

¹⁵⁰ Престолонаследник Александар са војводом Путником на Калемегдану, репродукција, инв. бр. Р 152/VIII-22.

¹⁵¹ Свечани дочек црногорске војске у Колашину после II балканског рата, АС, збирка фотографија.

*Тийско хладно и ватрено оружје*¹⁵² и *униформа регента Александра*,¹⁵³ као витрински материјал уз доминантно уметничко дело *Српски артиљерци*,¹⁵⁴ допуњују слику догађаја у време балканских ратова.

Први светски рат

Улазећи у последњу, осму салу, прво су дате уводна легенда *Србија и Црна Гора у I светском рату* и њихово уједињење 1918, и карта под истим називом. Идеја о уједињењу Србије и Црне Горе, чији корени сежу од почетка XIX века, постала је реална тек након мира у Букурешту када је створена заједничка граница између две српске државе. Нови суседи су започели процес државне интеграције. Почело је политичко, економско и војно повезивање Србије и Црне Горе. Ова иницијатива формално је покренута на Цетињу у оквиру основних задатака спољне политике, наиме, предвиђала се „заједничка војна и дипломатска акција са Србијом”... Указивало се на потребу за чвршће везе са Србијом која би се базирала на уговору о царинској, војној и дипломатској унији. На изложби овај кључни догађај српске и црногорске дипломатије приказан је портретима носилаца тог пројекта, председника српске владе *Николе Пашића* и *посланика Црне Горе Лазара Мијушковића*.¹⁵⁵

Као што је познато, после 1903. године, након више од две деценије проаустријске оријентације, Србија се нагло, снажно и одлучно одвојила од Аустро-Угарске и политички окренула ка Русији, а финансијски и у погледу наоружања ка Француској, чиме је све више постајала препрека за остварење аустријских планова на Балкану. У вези са овим, радикална мађарска варијанта предвиђала је две фазе: прво анексију Босне и Херцеговине, што се и догодило 1908, а потом и коначно уништење Србије. Сарајевски атентат на престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. послужио је као повод да се Србији упути по-

¹⁵² Ватрено оружје које се користило у Првом и Другом балканском рату је власништво ИМС, инв. бр. ОВо 5669, 5691, хладно 5643, 5645, 5680, 5646, 5668, 5663, 5702, 5673, 5669, 5660, 5630, 5664. Ватрено оружје ВМ, инв. бр. 5321, 4696, 1740, 516, 36/94.

¹⁵³ Униформа регента Александра Карађорђевића, власништво ВМ, инв. бр. (блуза, 20657; чакшире, 21248; ешарпа, 21905; шапка, 21903)

¹⁵⁴ Српски артиљерци, Михаило Миловановић, уље на платну, ВМ.

¹⁵⁵ Никола Пашић, фотографија, ИМС, Лазар Мијушковић, фотографија, увећање: Јован Петковић, Ујединитељи Србије и Црне Горе, Дубровник 1940.

нижавајући ултиматум, на изложби приказан факсимилом документа.¹⁵⁶

Цитатима *Став Црне Горе поводом ултиматума Аустро-Угарске Србији 1914.* и *Из операционог плана српске и црногорске војске у рату против Аустро-Угарске 1914.*¹⁵⁷ сазнају се јасна одређења Црне Горе да ће и поред великих уступака који су јој нуђени, бити на страни Србије ако дође до рата.

Портретима војводе *Радомира Пућника*, начелника српске Врховне команде, *Стејке Стејановића*, *Петра Бојовића*¹⁵⁸ и *Живојина Мишића*¹⁵⁹ у изложби истиче се одлучност српске војске за одбраном својих територија.

Црногорска врховна команда приказана је портретима сердар *Јанка Вукотића* и *Митра Мартиновића*.¹⁶⁰

У првој години рата, 1914, вођене су између српске и аустроугарске војске три велике битке у којима је, противно очекивањима, српска војска извојевала три велике победе, од којих су на изложби приказане фотографијама *Церска* и *Колубарска*.¹⁶¹

*Продор црногорске војске у источну Босну*¹⁶² приказан је фотографијом и скицом.

У јесен 1915. удружене аустроугарске, немачке и бугарске снаге извршиле су нову агресију на Србију. Пружајући отпор, војска Краљевине Србије уз изузетне напоре, одбијајући капитулацију, напустила је земљу, и повлачила се преко Црне Горе и Албаније ка Јадран-

¹⁵⁶ Мојим народима, Проглас цара Фрање Јосифа за рат против Србије, НБС, инв. бр. Пл 153/9.

¹⁵⁷ Став Црне Горе поводом ултиматума Аустро-Угарске Србији 1914, Глас Црногорца, август 1914.

¹⁵⁸ Војвода Радомир Путник, Михаило Миловановић, уље на платну, дим. 115x110, ВМ, инв. бр. 11118, Војвода Петар Бојовић, Михаило Миловановић, уље на платну, дим. 118x99, ВМ, инв. бр. 13235, Војвода Степа Степановић, Михаило Миловановић, уље на платну, дим. 109,5x90, ВМ, инв. бр. 12913.

¹⁵⁹ Војвода Живојин Мишић, Милан Миловановић, уље на платну, дим. 67x49,7, ИМС, инв. бр. Л 972.

¹⁶⁰ Сердар Јанко Вукотић, Митар Мартиновић, увећања, Велики ратни албум 1914-1918.

¹⁶¹ Церска и Колубарска битка, увећања, Велики ратни албум 1914-1918.

¹⁶² Из борбе са српском војском у источној Босни, репродукција, Т. Mader, ИМС, Продор српске и црногорске војске у источну Босну, скица, Српска и црногорска војска у источној Босни, репродукција, Ратни албум 1914-1918.

ском мору, одакле је пребачена на Крф. Посебно значајно садејство при повлачењу српске војске, круне, владе и државних институција од Јавора, Увца и даље до Лима и Таре, имала је црногорска војска. Ови, неспорно, најтежи дани за српску војску, на изложби су приказани кроз песму *Мојковачка битка*,¹⁶³ и цитат *Из наредбе српске Врховне команде сердару Јанку Вукојићу, о заштити њавца Прибој – Нова Варош – Нови Пазар 29. 10. 1915.*¹⁶⁴

Уметничком сликом *Повлачење српске војске преко Албаније* и фотографијом *Српски војник у болници на Крфу*,¹⁶⁵ приказана је сва тежина трагедије која је снашла српску војску и цивилно становништво приликом њовлачења.¹⁶⁶

После тешких борби које је Црна Гора водила у заштити повлачење српске војске, малена краљевина је обуставила отпор, краљ и влада су емигрирали, а њена војска је распуштена 21. јануара 1916. Даљи процеси уједињења одвијали су се без учешћа владајуће структуре Црне Горе.¹⁶⁷

У даљем току изложбе приказане су фотографије *Преоружање српске војске* и *Прелазак српске војске са Крфа*¹⁶⁸ као и наставак даље борбе српске војске приказан кроз грандиозно уметничко дело *Солунски фронт*,¹⁶⁹ скицу *Пробој Солунског фронта*, фотографијама *Српска артиљерија у акцији* и *Српска коњица у пробоју фронта*¹⁷⁰ види се усхићеност српске војске и жеља за победом и ослобођењем своје земље.

Југословенски концепт обзнањен је већ у првој години рата у оквиру исказаног ратног циља Србије, који је она желела, дефинисан у *Нишкој декларацији из децембра 1914.*¹⁷¹ (приказан цитатом: „... да

¹⁶³ Песму *Мојковачка битка* написао је Радован Бећировић.

¹⁶⁴ Из 4. тачке операцијског плана: АВИИ, Војска Краљевине Србије, П 3, к. 92, бр. 3/8.

¹⁶⁵ Српски војник у болници на Крфу, репродукција, Велики ратни албум, 1914-1918.

¹⁶⁶ Повлачење преко Албаније, Младен Јосић, уље на шперплочи, дим. 30x44, ИМС, инв. бр. Л 120,

¹⁶⁷ Порушена капела на Ловћену, Вешање родољуба на Ловћену 1916, АС, збирка фотографија.

¹⁶⁸ Преоружање српске војске, Прелазак српске војске са Крфа у Солун, увећање, Велики ратни албум 1914-1918.

¹⁶⁹ Пробој Солунског фронта, Вељко Станојевић, уље на платну, дим. 2,5x30,0, ВМ, инв. бр. 10918.

¹⁷⁰ Српска артиљерија у акцији, Српска коњица у пробоју фронта, увећање, Велики ратни албум 1914-1918.

¹⁷¹ Из нишке декларације, Српске новине, бр. 282 из 1914.

обезбеди усјешан свршењак овог великог ратног војевања које је у Црнуцу када је зајочетио, постојало борбом за ослобођење и уједињење Срба, Хрватца и Словенаца”). Овај значајан догађај допуњује и слика Потписивање Нишке декларације.¹⁷² У пројекту српске владе који је сачинила, касније је потврђен Крфском декларацијом (1917), потенцирано је уједињење Србије и Црне Горе, с тим што би оно требало да буде извршено „пре свега осталог”; овоме се сада опирала црногорска дворска камарила.

После пробоја Солунског фронта и ослобођења Србије, Прва српска армија, остављајући далеко иза себе остале савезничке војске, прешла је Дунав и Саву и до половине новембра 1918. године ослободила Срем, Банат, Бачку, Барању, Славонију и знатан део Хрватске. Тиме су убрзани ослободилачки национални процеси Срба и других словенских народа. Ови догађаји су на изложби приказани фотографијама Српска војска у ослобођеном Београду, Српска војска у ослобођеном Новом Саду, Загребу и Скопљу.¹⁷³ На изложби су и портрети регента Александра Карађорђевића¹⁷⁴ и председника владе Николе Пашића,¹⁷⁵ истакнутих протагониста нове државне творевине.

Вилсонов програм светском миру¹⁷⁶ у 14 тачака, на изложби приказан је у виду цитата.

Убрзани национални процеси Срба и других словенских народа у Аустро-Угарској монархији достигли су врхунац чином присаједињења Војводине Србији. На том плану је од посебног значаја био рад Српског народног одбора у Новом Саду, организационе централе свих српских одбора Баната, Бачке и Барање, чија је компетенција досезала до демаркационе линије српске војске. Убрзо је организован избор посланика за Велику народну скупштину која је одржана 12/25. новембра 1918. године а претходног дана Скупштина у Руми је донела одлуку о прикључењу Срема и тако је Војводина извршила присаједињење Срби-

¹⁷² Потписивање нишке декларације 7. 12. 1914, Боривоје К. Раденковић, уље на платну, дим. 115x110, ИМС, инв. бр. Л 351.

¹⁷³ Све фотографије ослобођених градова 1918. године су преузете из Великог ратног албума 1914-1918.

¹⁷⁴ Регент Александар Карађорђевић, Всеволод Гуљевич, уље на платну, дим. 100x70, ВМ, инв. бр. 11193.

¹⁷⁵ Никола Пашић, Годор Швракић, уље на платну, дим. 78x58, ИМС, инв. бр. Л 2600.

¹⁷⁶ Из програма светског мира у 14 тачака, Вилсонове поруке конгресу САД 1918, Д. Јанковић и Б. Кризман, Грађа о стварању Југословенске државе, Београд 1914.

ји. Прогласима *Двема одлукама Велике народне скупштинине у Новом Саду 1918, Одлукама народног збора Буњеваца и Срба о присаједињењу Србији и репродукцијом Скупштинине у Новом Саду 1918.*¹⁷⁷ употпуњује се слика догађаја везана за тај значајан догађај.

Истовремено са Првом армијом, наступала је Друга српска армија правцем од Косова и Метохије према Црној Гори, Босни, Херцеговини и Далмацији. У Црној Гори је српска војска дочекана са одушевљењем. Велику помоћ српској војсци пружили су бројни добровољци из Црне Горе. По налогу Николе Пашића, са српском војском су пошли и неки чланови Црногорског одбора за народно уједињење, као и делегат српске владе који је радио на уједињењу. После самог ослобођења Црне Горе, у току припрема за одржање Подгоричке скупштине формиран је и Централни извршни одбор за народно уједињење.

После одржаних народних зборова по Црној Гори дошло је до поделе у народу. Старије генерације су биле везане за краља Николу Петровића, а млађе, нарочито омладина, биле су јединствене за уједињење са Србијом.

Убрзо је сазвана Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, која је заседала у згради Монопола дувана у Подгорици. Одлука о уједињењу са Србијом донесена је 13/26. новембра 1918. једногласно и појединачним изјашњавањем. Ови догађаји су на изложби поткрепљени фотографијама председника Велике народне скупштине у Подгорици *Сава Церовића*, и чланова Извршног народног одбора у Црној Гори 1918. (*Лазар Дамјановић, Марко Даковић и Ристио Јојић*),¹⁷⁸ учесника велике народне скупштине српског народа у Црној Гори и прогласом *Одлуке Велике народне скупштинине српског народа у Црној Гори*,¹⁷⁹ о уједињењу Црне Горе са Србијом. Краљ Никола није успео да стави ван снаге одлуку Подгоричке скупштине. Пропао је и његов покушај да уз помоћ Италије организује „Божјићну побуну” и промени ситуацију у своју корист. Фотографијама *краља Николе Петровића у емиграцији и Андрије Радовића*,¹⁸⁰ председника владе Црне Горе за време Првог светског рата, а потом председника црногорског одбора за уједи-

¹⁷⁷ Две одлуке Велике народне скупштине, 12. новембар 1918, АС, ЗП-554.

¹⁷⁸ Чланови извршног народног одбора у Подгорици, увећања, Јован Ђетковић, н. д.

¹⁷⁹ Одлука Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори, АС, ЗП-553.

¹⁸⁰ Краљ Никола Петровић у емиграцији и Андрија Радовић, увећања, Ј. Ђетковић, н. д.

њење у емиграцији и прогласом *Југословенима*¹⁸¹ у коме изричито истиче да је за извештај облик уједињења објављеном у Неију код Париза 7/20. октобара 1918.

Србија је на југословенском пројекту сарађивала и са другим „релевантним факторима”: са Југословенским одбором и Народним вијећем из Загребa са којим је у Београду 1. децембра 1918. године потписан акт о стварању државе троименог народа – Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Фотографија *Проглашења уједињења СХС 1918.*¹⁸² са фотографијом *Проглашење црквеног уједињења* са патријархом Димитријем Павловићем.

Све је ово обogaћено витринским материјалом међу којим се налази официрски мантил „*мекинџиош*“,¹⁸³ лични предмети и ордење војводе Степе Степановића,¹⁸⁴ војводе Живојина Мишића,¹⁸⁵ регента Александра Карађорђевића,¹⁸⁶ Павла Јуришића Штурма¹⁸⁷ као и бројно *тишско оружје из Првог светског рата.*¹⁸⁸

Крећући се последњом, осмом, салом лагано заокружујемо час националне историје који је требао да обнови сећања или можда некога подучи, али свакако, оригиналним документима, предметима и цитатима, подсети на време прошло као наука за време будуће.

Закључак

Изложба „Ослобођење, независност и уједињење Србије и Црне Горе” припремљена је да подсети на ослободилачке напоре обновљене Србије

¹⁸¹ Проглас Југословенима, из збирке архивског материјала, ИМС.

¹⁸² Говор регента Александра Карађорђевића, 1. децембра, Национални тестамент краља Александра I, Београд 1936, стр. 234-237. Проглашење краљевства СХС, Владимир Ђоровић, Уједињење, Београд 1940.

¹⁸³ „Мскинтош“, власништво ИМС, из збирке униформе, инв. бр. У. 63.

¹⁸⁴ Шапка Степе Степановића, ВМ, инв. бр. 7487, Звезда ордена светог Саве I степена, војводе Степе Степановића, ВМ, инв. бр. 7725.

¹⁸⁵ Звезда ордена Карађорђевог ордена са мачевима I степена војводе Живојина Мишића, ВМ, 6551, Диплома ордена Карађорђевог ордена са мачевима III степена, војводе Живојина Мишића, ВМ, инв. бр. 7396, Сабља Живојина Мишића, ВМ, инв. бр. 5356.

¹⁸⁶ Сабља Александра Карађорђевића, ВМ, Упаљач, инв. бр. 24130, Гардијски опасач, инв. бр. 21905.

¹⁸⁷ Сабља Павла Јуришића Штурма, ВМ, Еполете Павла Јуришића Штурма, ВМ, инв. бр. 7381.

¹⁸⁸ У типско оружје спадају експонати ватреног оружја ИМС инв. бр. 5633, 5636, 5631, 5686 и хладног оружја власништва ИМС, инв. бр. 5415, 5650, 5680, 5647, 5640, 5425, 5693, 5625, 5644, 5641, 5412.

је и Црне Горе и Срба из других крајева, да се ослободи цео српски етнички простор. Изложба је требало да подсети на напоре бројних генерација и појединаца од Арсенија III Чарнојевића, Карађорђа, Милоша до Александра I Карађорђевића у Србији, владике Данила, Његоша до Николе I у Црној Гори, на основну нит која повезује Србију и Црну Гору а то је „Једно стабло са две гране” или један народ у две државе, да се ослободи и уједини.

Народ у Србији и Црној Гори и другим српским земљама „једне је крви, језика и тежње, једне вере и обичаја... заједничко им је све што чини један народ”. Од средњег века па до данас српско етничко стабло имало је два основна миграциона процеса, померање становништва у планине од турског јарма и након ослобођења повратак на стара огњишта. Тако је сваки покрет за ослобођење и обнову државе било у Србији, Црној Гори или другде, припреман или прихватао као јединствен народни покрет.

За време дугог и тешког турског ропства када су нестале све државне институције, заустављени привредни и друштвени токови, само су Српска православна црква и епска поезија окупљале и одржавале народ када је државно јединство престало да постоји. Идејама ослобођења и уједињења дизане су бројне буне и устанци, вођени ратови, све док из Србије и Црне Горе два државотворна средишта српског народа није истиснута турска власт. Ослобођен је народ, обновљена је и изграђена држава, и њене институције, стечена независност 1878, довршено ослобођење од турске власти, успостављена заједничка граница после балканских ратова. После Првог светског рата извршено је уједињење Србије и Црне Горе и других југословенских крајева у заједничку државу – Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца 1918; од 1929. Краљевина Југославија.

Овом изложбом је Историјски музеј Србије желео да аргументовано обележи чин ослобођења и уједињења, поводом 120-годишњице од стицања независности и 80-годишњице од уједињења. Изложбу прате књига са истим насловом, обogaћена бројним оригиналним прогласима, међудржавним уговорима, писмима, фотографијама, а урађен је и посебан каталог експоната.¹⁸⁹

За изложбу су урађене карте ослобођења српског етничког простора по фазама ослобођења, шеме изградње државних институција, карте дипломатских представништава Србије и Црне Горе и у другим земљама и других земаља у Србији и Црној Гори, изводи из међународних конвенција и уговора и бројне илустрације од којих се неке први

¹⁸⁹ Како није било средстава, у ксерокс техници умножен је попис експоната који је био на располагању посетиоцима.

пут објављују у нашој земљи. Намера аутора је била да што више приближи тежње ранијих генерација тежњама и дужностима и обавезама данашњих нараштаја да поштују и чувају аманет предака.

Изложбу је видело око 10.000 посетилаца, бројне основне, средње школе и факултети, истакнути појединци, академици, познаваоци историјских догађања, и бројни знатижељници, који су своја запажања прибележили у књизи утисака.

Изложбу прати плакат који је идентичан насловној страни књиге и католога, на којој се налазе застава и грб Србије и Црне Горе. Аутори књиге, каталога експоната и изложбе су директор ИМС Милић Ф. Петровић, музејски саветник Павле Стојковић и кустос Душица Бојић.

Изложба је била најављена у штампи више месеци пре њеног отварања. Тако о њој прво пише *Полиџика* која је на својим страницама објавила фељтон, поједине чланке и датуме продужења изложбе.¹⁹⁰

О изложби су писале бројне друге новине као што су: *Војска, Новостии, Борба, Глас јавностии, Београдске новине, Нова искра*.¹⁹¹ Изложбу „Ослобођење, независност и уједињење Србије и Црне Горе” пратила је ТВ серија снимљена под истим називом, обогаћена бројним уметничким предметима, фотографијама, цитатима. О историји Србије и Црне Горе, поред аутора изложбе, говорили су и академици, професори универзитета, сарадници музеја и института.¹⁹²

¹⁹⁰ *Полиџика* најављује изложбу „Ослобођење, независност и уједињење Србије и Црне Горе” још 30. јануара 1998. године. Доноси фељтон од 15. децембра 1998. Затим о њој пише 3. и 4. и 22. септембра 1999. Пред само отварање изложбе доноси текст о њој 25. новембра 1999, текстови се настављају у виду фељтона 27, 28, 29, 30. новембра 1999. Потом се објављују још два текста 31. јануара 2000. и 4. фебруара 2000. године. *Полиџика* 1. марта 2000. године најављује продужење изложбе а због великог интересовања 4. априла 2000. најављено је друго продужење до 26. истог месеца када је изложба званично затворена.

¹⁹¹ На сам дан отварања изложбе чланак о њој доноси *Новостии* 26. новембра 1999, затим *Глас јавностии*, 27-30. новембра 1999, *Београдске новине*, 17. децембра 1999, *Нова искра*, јануар-фебруар 2000, *Војска* 10. фебруара 2000.

¹⁹² Научни програм РТС-а почео је са снимањем ТВ серије која би пратила изложбу и шириу јавност упознала са њеном тематиком. Тако се појавила серија од девет полусатних епизода у чијој је реализацији учествовао Историјски музеј Србије, дајући своју концепцију, експонате и учествујући у конкретној реализацији и монтажи. У серији о историји Србије и Црне Горе говорили су: академик Дејан Медаковић, академик Василије Крстић, проф. др Димитрије Калезић, проф. др Момир Дашић, проф. др Чедомир Лучић, проф. др Душан Батаковић, проф. др Милоје Пршић, др Војислав Суботић, др Славенко Терзић, др Радослав Распоповић, инж. Драгомир Ацовић, инж. Бранко Богдановић, директор ИМС Милић Ф. Петровић, музејски саветници Саво Андрић и Петар Поп-Лазич и кустос Душица Бојић.